

L'ANTROPOLOGIA DE LA SALUT. LA SALUT EN EL PENSAMENT DELS CLÀSSICS GRECS

Rosa Boixareu

UNIVERSITAT RAMON LLULL

Per al grec, parlar de salut humana vol dir parlar de quelcom real, no pas abstracte; quelcom que es va fent, que es va cercant. La salut s'educa, exigeix un mestratge, s'ensenya, es viu. "L'home sa" és un tipus humà, una figura; és, també, la conjunció de l'ideal de l'humanisme grec: bellesa i bondat?

Breument, l'article defineix el lloc i l'ambient cultural en els quals es desenvolupa una part de la història humana que viu immersa en el seu temps; a vegades, seguint una línia tradicional; altres vegades, seguint una línia nova. Alcmeon, Hipòcrates, Plató, Aristòtil, els estoics, Galè... són el perfil d'una "manera de pensar" que, alhora, demana una "manera de fer". La novetat antropològica de "l'home sa" que formula Simònides de Ceos, al s. V a.C., apunta a una generació de pensament que, avui, es manté vigent.

27

La preocupació (reflexió) per la salut neix arran de la comprovació i l'observació del fenomen de la malaltia. No és gens estrany que la primera experiència que hom fa de la salut sigui precisament quan viu la malaltia. Llavors, la salut és quelcom perdut, que cal recuperar. Fer-ho suposa un coneixement i una habilitat que l'experiència i la pràctica transformen en art. Fer-ho, també suposa un aprenentatge i una millora d'aquest art que en un moment de la història humana se'n diu "l'art de guarir", però que avui, més pròpiament, hauríem de dir-ne l'art de la salut, l'art de gaudir-ne, sobretot.

Això és el que ha anat fent l'home des dels seus orígens, quan la malaltia va sorgir en la seva consciència: introduir un criteri de racionalitat per esbrinar-ne les causes. Semblantment, el

mite, des de les cultures més antigues, és l'intent de racionalitzar i representar la realitat amb el llenguatge.

Emmalaltir és sentir la salut com una pèrdua. Per això l'home antic, tot fent experiència de la malaltia, va descobrir i va descrivint el fenomen de la salut. El mite de la salut no és una manera de parlar sobre la salut, sinó sobre l'home¹. A Grècia, el mite ocupa un lloc central en la seva vida, en la seva cultura, no exempt de polèmica². Serveixi aquest vol per una part de la història com a memòria viva d'una salut que segueix preocupant en termes afins i, alhora, distints d'uns dels nostres avantpassats culturals: els grecs.

PERFIL HISTÒRIC

És difícil establir la realitat ètnica dels diversos pobles que ocupaven el país abans de la invasió d'aquells que amb el temps serien els grecs. Vers el 2000 a.C., uns pobles d'origen ari envaeixen la península balcànica i arriben fins a les illes del mar Egeu i Jònic³. Parlaven una llengua que després s'anomenarà grega; porten una religió essencialment naturalista, puix les seves forces són el Sol, la Terra, la Nit... Grècia humanitza aquestes figures i la seva mitologia les fa més comprensibles. Els déus grecs no són, però, uns déus creadors sinó que formen part del cosmos, com l'home. Hi ha una certa familiaritat entre l'humà i el diví, malgrat que a distints nivells i jerarquizada; per exemple, les virtuts dels déus són la prolongació lineal de les dels homes (ordre, bellesa, justícia, harmonia...) ⁴. Hygiea és la deessa protectora de la salut.

Del 1200 al 800 a.C. és l'edat fosca de Grècia, per la manca de notícies sobre l'època; però és d'aquest temps, la gent que elabora les condicions de vida i els coneixements sobre els quals es va desenvolupar la cultura grega posterior. És aquí quan Homer (s. IX a.C.) a la *Ilíada* i l'*Odissea*, amb el record d'un fons històric, recull

¹ Cf. "L'Antropologia de la salut. Salut i mite", dins *Ars Brevis* 3(1997)7-17.

² Sobre aquest tema, vegeu F. RODRÍGUEZ ADRADOS, "El mito griego y la vida de Grecia" dins J. ALCINA FRANCH (comp.), *El mito ante la Antropología y la Historia*, CIS, Madrid 1984, pp. 1-21. També, Ll. DUCH, *Mito, Interpretación y Cultura*, ed. Herder, Barcelona 1998.

³ Vegeu J. ALSINA, *Comprendre la Grècia Clàssica*, ed. Teide, Barcelona 1983. Sobre la qüestió de la periodització de les invasions gregues, id., *Teoría Literaria griega*, ed. Gredos, Madrid 1991, pp. 11ss, amb bibliografia crítica.

⁴ Seguim J.P. VERNANT, "El hombre griego" dins id., Alianza editorial, Madrid 1993, pp. 9-31. També M. VEGETTI, "El hombre y los dioses" dins J.P. VERNANT, o.c., pp. 289-321, i J.P. VERNANT, *Mito y pensamiento en la Grecia Antigua*, ed. Ariel, Barcelona 1985, pp. 317-333.

nombroses tradicions dels aqueus, malgrat que aquests ja feia temps que eren història. Segurament l'expedició contra Troia va ser una de les seves últimes accions militars (s. XIII a.C.). Reconstrueix llegendes de guerra on es reflecteixen costums, habilitats, relacions..., tota una manera de veure, sentir i pensar, impregnada de la influència dels déus. Va sorgint una nova civilització amb un renaixement econòmic i colonitzador que converteix les mars Mediterrània i Negra en un espai hel·lènic.

Estrabó (s. I a.C./d.C.) divideix els grecs en tres grups dialectals: jonis (amb un fons racial i cultural comú amb els atenesos), eolis i doris; tres grans cultures que marquen la fesomia de l'esperit d'Atenes. Amb els grecs s'inicia una nova manera de veure el món enfront de les cultures del pròxim Orient, que no varen ser pas alienes a la creació de l'esperit hel·lènic.

El s. V i més enllà de meitat del s. IV és conegut com el més brillant de la història cultural grega. De fet, l'època clàssica comença el s. VI amb el triomf de la democràcia instaurada a Atenes per Clístenes fins el 338. Es dibuixa una nova visió d'Estat en què els interessos de les grans famílies quedaven sotmesos a una nova organització, en la qual se cerca l'equilibri entre l'individu i l'Estat (la ciutat) democràtic. Serà l'individu, i no el clan, qui tindrà la primacia en la política, en el culte..., en l'organització de la ciutat. Ja no és la sang (l'aristocràcia) qui permet dedicar-se a les tasques de govern, sinó la cultura, els coneixements. Aquests es poden aprendre, i seran els sofistes els encarregats de proporcionar-los. És l'anomenat segle de Pericles, malgrat que va exercir el seu poder del 461 al 429. Però les coses no són tan clares ni tan senzilles, puix per a alguns autors les tensions socials i polítiques són la font de la tragèdia; si més no, varen afavorir el seu naixement. Hi ha qui veu en la tragèdia una crida a la prudència (*sōphrosyne*), un mostrar la grandesa de l'heroi caigut, així com l'abisme que hi ha entre l'home i la divinitat.

Aquest marc prepara el camí d'una nova època: l'hel·lenisme, definit, per alguns, com la infiltració de l'esperit oriental en l'esperit grec. No és una ruptura entre un abans i un ara, sinó que és una intensificació progressiva de les relacions culturals a partir de la formació de l'imperi d'Alexandre, el Gran, i la mort d'aquest.

PERFIL CONCEPTUAL

La paraula (el *lógos*) és l'explicació de la realitat. No és solament expressió, també és representació, interpretació, recreació d'aquesta realitat. La seva racionalització passa, així mateix, per

donar forma a aquesta realitat per mitjà del llenguatge. L'habilitat de configurar els signes que formen les paraules i que aquestes revelin allò que és, allò que hom veu o sent, no és solament una aventura intel·lectual amb una història de diversos mil·lennis; és, alhora, una garantia de subsistència en el present, i de supervivència en el temps a venir. La paraula descobreix la realitat i anima el pensament sota la forma de pregunta, de resposta, d'embadalliment, de desesperació... La paraula expressa el ser i la intimitat de l'home, i ho fa evident a qui l'escolta; la paraula també és portadora d'engany, d'ofensa, de manipulació... Les coses són segons com la paraula les diu i és entesa: és un mitjà d'enunciació, de revelació, de convivència, de persuasió. La paraula és poder.

La història de la paraula és la història de la humanitat: de l'escriptura, de la caça, del comerç, de la invenció, de la religió...; és la història de mirar, veure i intentar comprendre, de descobrir i transmetre, de despertar i viure. La paraula del guerrer antic és l'impuls de conquesta; la paraula del navegant distingeix, designa, descriu; la paraula de la religió i del culte racionalitza tot un món que ultrapassa el circumdant...; ja els profetes d'Israel intenten fer racional la identitat i l'exigència del seu Déu, és a dir, defineixen, representen i relacionen a través del seu llenguatge la realitat de la divinitat i del fidel. A Grècia, la paraula és art.

Per a l'home grec les paraules tenen una significació profunda, evoquen realitats que concentren en conceptes. Cal fer una breu aproximació a les arrels culturals i històriques per saber què és allò que representen. Per exemple, el concepte *diví* en el món grec es distancia d'allò que nosaltres entenem com a tal. Per al grec el món de la divinitat és nombrós, plural (politeista), no és perfecte ni omnipotent⁵; la seva transcendència, cal entendre-la amb relació al món dels homes: les capacitats dels déus gaudeixen d'un poder i d'una excel·lència de la qual l'home no pot disposar.

Hi ha una distància, una frontera infranquejable, entre el món de l'home i el món dels déus. La immortalitat, cal entendre-la com una guspira d'allò diví⁶. Conseqüència: l'home no ha de renunciar al món, sinó potenciar les seves qualitats estètiques. Creure en els déus equival a dur a terme aquestes qualitats en la convivència de la ciutat (*pólis*).

En aquest àmbit de relació de l'humà i el diví, *contaminació*

⁵ Zeus és el rei dels déus, el més fort, però ha de negociar amb els altres déus. Vegeu, HOMER, *La Ilíada*.

⁶ Cf. PLATÓ, *Fedó*.

(*miasma*) indica tant la violació de les normes divines que regulen l'ordre social com la infracció dels juraments o dels ritus en honor als déus. La contaminació és una culpa que demana la venjança divina sobre el culpable, i pot estendre's al seu espai familiar i comunitari⁷. El terme contaminació indica brutícia. La imatge que la fa visible és la de les mans tacades de sang de l'homicida, o bé el cos nafrat del malalt. S'imposa l'aïllament del *contaminat* a fi d'evitar el contagi: el ritual del *pharmakós* consisteix en el fet que cada any la comunitat tria un dels seus membres marginats (deformat psíquic o físic, per exemple) i l'expulsa, amb tot un ritual que indica que amb ell són expulsades totes les contaminacions del cos social⁸. És un ritual de purificació (*kàtharsis*) social: es tracta de retornar a la societat (a l'individu) la puresa perduda⁹.

Un altre terme cabdal en relació amb la salut-malaltia és *physis*: la natura, el principi, l'origen de tot. La *physis* és aquella realitat que fa créixer les plantes, desplaçar-se els éssers vius i moure els astres. És una potència viva, animada, és allò diví que hi ha en la realitat. Tot té *physis*, els déus també. L'origen de la malaltia està en la *physis*: totes les malalties tenen un origen humà i diví.

També el terme *kósmos* s'emptra per a designar el conjunt de l'univers, allò que està ben ordenat, ben reglat i que és bell. El *kósmos* és un ésser viu i l'home en forma part; així i tot la natura humana té uns trets que la distingeixen de les altres natures, bé siguin objectes, animals o déus. Conèixer-se a si mateix implica conèixer la *physis* del *kósmos*, la qual també inclou la intimitat personal. La ciutat (*pólis*), el món social, és un *kósmos* homogeni en el qual hi ha un equilibri, una proporció, una reciprocitat (*isonomía*) en el dret i en el repartiment¹⁰. L'home és un microcosmos, un *kósmos* en petit. D'aquí ve la relació entre salut, ordre, harmonia i bellesa. Per això mateix l'ideal grec de la vida és la salut. I això val per a tot: per al cos, per a la natura, per a l'univers, per al govern...

És a través del *lógos* (paraula) que els grecs donen un nou sentit a tot allò que aquelles cultures ja manifestaven. És a les cos-

⁷ El caràcter punitiu de la malaltia junt amb el sentiment de culpabilitat es pot trobar en autors com Èsquil, Sòfocles i Plató. En un sentit semblant ho presenta la literatura bíblica; per ex., el llibre de *Job*.

⁸ Vegeu, per exemple, SÒFOCLES, *Èdip rei*.

⁹ Tot allò que té un significat de contaminació demana un ritual de purificació, malgrat l'absència de culpa; per exemple, naixement, mort, sexe, malaltia... Vegeu, M. VEGETTI, o.c., p. 298. També L. GIL, *Therapeia. La medicina popular en el mundo clásico*, ed. Guadarrama, Madrid 1969, pp. 132-152.

¹⁰ La democràcia, abans d'anomenar-se així, es va dir *isonomía*.

tes de Jònia on es va conformant la cultura racional hel·lènica. Els trets específics de l'esperit hel·lènic els podem sintetitzar en:

- una nova visió de l'home, amb autonomia, llibertat individual (limitada), consciència del jo i consciència de culpabilitat.
- a través del *lógos* es permet racionalitzar la visió del món¹¹.
- es descobreixen unes lleis que regeixen la natura.
- sorgeix un concepte d'art i literatura (la historiografia apareix com a gènere).
- sorgeix una nova visió de les relacions entre l'home i la divinitat.

PERFIL ANTROPOLÒGIC

Les qüestions que concerneixen l'home han estat tractades des de diferents angles i amb enfocaments diversos per les cultures i les societats. Gairebé totes busquen i tenen una idea, un perfil, de què és l'home¹². A Grècia podem distingir dos grans temps: el pre-socràtic i el temps dels sofistes i de Sòcrates, els quals centren el seu interès en l'home tot preguntant-se per la seva natura, la seva essència; sense que es pugui dibuixar una clara línia fronterera entre l'un i l'altra¹³. També els presocràtics reflexionen sobre l'home, tot i que ho fan entenent aquest en funció del cosmos, mentre els sofistes és a l'inrevés. Els primers posen l'accent en el món exterior; els segons, el posen en el subjecte, en l'home.

La filosofia grega entén l'home com "l'animal que és i té raó" (*lógos*)¹⁴. És a dir, l'home té capacitat per dir i explicar les coses, sigui quina sigui la natura d'aquesta cosa. L'home és la seva

¹¹ D'aquí naixerà l'etnologia i consegüentment la preocupació pel cos humà i tot allò que l'afecta. Vegeu J. ALSINA, "Hipòcrates" dins *Anthropos* 63(1986)32.

¹² Per exemple, la representació humana del mite ja és antropologia, així com la transmissió i difusió individual i col·lectiva de sabers, tècniques, creences... entre marins, comerciants, colonitzadors... (els descobriments d'Ugarit posen en relleu nombrosos contactes entre Grècia i Orient des de la segona meitat del segon mil·lenni; també el comerç entre fenicis i grecs afavoreix l'adopció de l'alfabet fenici pels grecs vers el 1100).

¹³ La distinció que fem en "dos grans temps" solament pretén fixar l'època en la qual es formulen i s'investiguen les teories antropològiques de manera racional. Sobre aquest punt podeu veure J. CARO BAROJA, *La aurora del pensamiento antropológico. La antropología en los clásicos griegos y latinos*, CSIC, Madrid 1983.

¹⁴ FERRATER MORA, J. "Hombre" dins *Diccionario de Filosofía*, Alianza Editorial, Barcelona 1984. També, G. REALE-D. ANTISERI, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, vol. I, ed. Herder, Barcelona 1991.

ànima: el jo conscient, la consciència, i la personalitat intel·lectual i moral, i aquesta és allò que el distingeix de manera específica de qualsevol altra cosa. L'home és, i aquest ser és essencialment dinàmic: un ser racional, social, ètic... La llibertat és el domini racional dels propis instints: de plaer, de cansament, de dolor... L'heroi socràtic no és aquell que triomfa sobre els seus enemics, sinó aquell que és capaç d'autodominar-se, aquell que és autònom. Després vindran Plató, Aristòtil i les escoles hel·lenístiques. A diferència del judaisme i del cristianisme, per a Grècia, l'home ha estat format, no creat.

L'home es perfila com l'ésser que coneix i que vol (consciència i llibertat), que opta i realitza els valors en la seva vida individual i social. Per això la gran importància de l'educació. Són, però, l'epicureisme i l'estoïcisme els qui més es preocupen de la conducta humana. L'home està situat entre dos mons: el material i l'immaterial.

L'interès grec per conèixer l'home és el fonament del "saber" mèdic. Laín orienta aquest *interès* en quatre direccions¹⁵:

- la gènesi de l'home. Tot allò relacionat amb la formació de l'espècie humana: aquesta és el resultat d'una configuració d'elements còsmics anteriors a ella en un procés de mescla, separació i dissolució (mort) en el qual intervenen les forces divines... Els autors hipocràtics són més precisos a l'hora de desenvolupar les seves idees en el camp de l'embriologia, per exemple.
- la relació entre l'home i el cosmos. La idea de l'home com a microcosmos es troba ja en èpoques molt arcaiques, i és difosa a partir del s. VI a.C. El cos de l'home és una còpia, en petit, de l'univers.
- l'estructura de la *physis* humana. El cos humà està constituït per parts però és una unitat, un tot. Cada part té la seva pròpia *physis*. De l'observació, se'n va desprendre la teoria sobre els humors: sang, flegma, bilis groga i bilis negra, segons l'escola de Cos; sang, flegma, bilis i aigua, segons l'escola de Cnido.
- la dinàmica d'aquesta *physis*. La vida de l'individu és un moviment constant des de la seva formació fins a la mort, distingint en aquest procés els distints cicles, edats i funcions que es donen al llarg de la vida. Una vida que dife-

¹⁵ P. LAÍN ENTRALGO, *Historia Universal de la Medicina*, ed. Salvat, Barcelona 1972, pp. 87ss. A partir d'ara, seguim principalment aquesta obra al llarg de l'article.

rencien com a *zōe*, quan es refereix a la vida biològica, i com a *bíos*, quan es refereix a la vida social, històrica (biografia).

ELS CLÀSSICS

Alcmèon de Cròtona (s. VI-V a.C.)

Metge i filòsof nascut a Cròtona a la darrereria del s. VI a.C. El primer llibre mèdic del qual es té notícia és el seu *Peri physios*. Defineix la salut com la isonomia (harmonia-equilibri) dels contraris: d'allò humit, sec; fred, calent; amarg, dolç...; és l'equilibri en el predomini cíclic dels humors. Defineix la malaltia com la monarquia (el monopoli) d'una d'aquestes forces; és a dir, quan una d'elles preval sobre les altres. El tractament de la malaltia consisteix a contrarestar l'acció d'excés o de deficiència de les forces (fred contra calor, per ex.). No s'exclou la seva influència en autors com Hipòcrates i Plató.

"Alcmèon afirma que la salut és sostinguda per l'equilibri de les potències –*isonomía tōn dynámeōn*–: la humitat i la sequedat, la fredor i la calidesa, l'amargor i la dolçor, i les altres. El predomini –*monarkhía*– d'una de les dues és causa de malaltia... La salut consisteix en la ben proporcionada mescla de les qualitats"¹⁶. El terme isonomia es refereix a la igualtat de dret, a la igualtat que és mantinguda pel dret. Segurament Alcmèon s'inspira en la situació de la seva ciutat (Cròtona) en el temps del govern "dels mil". El tractament de la malaltia es fonamenta a contrarestar l'excés d'aquella força que trenca l'equilibri. Per a Alcmèon, el centre de la vida és el cervell, l'òrgan bàsic de la vida humana, i qualsevol trastorn d'aquest òrgan altera la sensibilitat.

L'estat normal de l'home és la salut, l'equilibri, i això també és vàlid per a l'univers i per al govern de la ciutat. La malaltia no és concebuda com un càstig dels déus o de les forces que traspassen l'home, sinó com un desequilibri, un desordre..., l'home no és un ésser aïllat, viu en societat; la primera de totes les forces és la natura. Alcmèon posa els fonaments per fer de l'art de guarir un saber tècnic fonamentat en un coneixement de la *physis*. Fonaments que la medicina hipocràtica va anar elaborant al llarg d'uns tres-cents anys. Terme important: *isonomía*.

¹⁶ IBÍDEM, p. 79, transcrivint un text d'Aeci.

L'escola hipocràtica (s.V-III a.C.)

Hipòcrates és tingut per la tradició occidental com el pare de la medicina, de la qual Alcmèon és el precursor. A partir d'aquí la llegenda i l'atribució d'escrits anònims a Hipòcrates no ha d'estranyar. Si el personatge històric no va ser el protagonista directe d'alguns d'ells, molt bé podia haver-ho estat, puix si més no en va ser el provocador. Per això es fa avinent parlar d'escola hipocràtica més que del personatge en concret¹⁷.

Per a l'escola hipocràtica el concepte fonamental és el de *physis*. Laín Entralgo resumeix en cinc punts la visió hipocràtica de la *physis*:

- *universalitat i individualitat*: totes les coses tenen la seva *physis* (els astres, els aliments, el cos, l'ànima, les malalties...). Quan s'ajunten totes, formen la *physis* universal. Cal distingir "la comuna *physis* de totes les coses" i "la *physis* pròpia de cada cosa".
- *principlalitat*. La *physis* és el principi de tot el que hi ha, i de tot i cada una de les coses que existeixen.
- *harmonia*. La *physis* té harmonia i en produeix.
- *racionalitat*. La *physis* té el seu logos, la seva explicació.
- *divinitat*. La *physis* és en si mateixa allò diví. Les causes de les malalties són humanes i divines, ja que aquestes són un desordre de la *physis*.

Per a l'escola hipocràtica l'art de guarir és el del coneixement científic de les alteracions de la *physis* a fi que recuperi el seu ordre, la salut. Per això cal *percebre* i *distingir* (observar) els signes indicatius de la realitat malaltissa (un canvi climàtic, un cos malalt...) amb intel·ligència, és a dir, cercant una explicació raonable (les causes) d'aquell fet, d'aquella malaltia; anteposa la investigació, l'observació personal (principi de l'autòpsia); abans que fiar-se de la tradició, cerca les causes dels fets, de la malaltia. D'aquest coneixement, en sorgeix l'art (*tékne*) de guarir: es tracta de saber què és allò que es fa, sabent per què es fa. Per a aconse-

¹⁷ Les dues escoles més importants del s. V a.C. varen ser la de Cos i la de Cnido. El *Corpus Hippocraticum* procedeix d'èpoques diferents i conté material divers, i una part dels seus escrits s'atribueixen a l'escola de Cnido (aquells d'orientació clarament mèdica); els escrits més racionals i d'orientació científica s'atribueixen a l'escola de Cos, de la qual Hipòcrates és la figura cabdal. Sobre l'escola hipocràtica, vegeu J. ALSINA, *art. c.*, amb abundant bibliografia. Sobre la història de la medicina antiga i la seva influència a Occident, vegeu J. ALSINA, *Los orígenes helénicos de la medicina occidental*, ed. Labor, Barcelona 1982.

guir-ho, cal una anàlisi dels símptomes, l'interrogatori del malalt i ser destre en l'ús de les mans. És una combinació d'experiència, habilitat i reflexió: "Interrogant el malalt i examinant-ho tot amb molta cura..."¹⁸.

L'art de guarir no és màgia, és un saber fer. Demana un coneixement del pacient, de la malaltia, del tractament..., de la *physis*. Demana una *physiología*, un coneixement de la naturalesa humana tant en la salut com en la malaltia¹⁹.

Per als hipocràtics la salut és el primer de tots els béns, el valor més alt, la condició i el pressupòsit de qualsevol altre bé. La salut humana és la mútua col·laboració entre les múltiples potències i els diversos humors que componen el cos. La natura humana està constituïda per quatre elements fonamentals: pituïta, sang, bilis groga i bilis negra; la salut depèn de l'equilibri entre els humors. S'anomena salut suficient, la capacitat per dur a terme allò que en el llenguatge quotidià diem una vida normal. Per contra, la malaltia és injustícia (desordre d'allò just), és impura (contaminació), és deformació, és feblesa, és desproporció (monarquia). La malaltia afecta la *physis*; el remei, també. Just (*dikaïos*), net (*katharós*), bell (*kalós*), fort (*iskhyrós*), ben proporcionat (*metríos*)..., són algunes de les qualificacions que acompanyen la percepció de la salut. Al contrari, injustícia (desordre), impuresa, deformació, feblesa, desproporció..., seran trets que acompanyen l'estar malalt.

El metge hipocràtic té consciència de les seves limitacions en l'art de guarir, però alhora confia en la seva capacitat d'observació, d'intel·ligència i d'habilitat establint el principi d'*afavorir* el malalt, o bé no perjudicar-lo. L'amor a l'home (*philanthropía*) és el fonament de l'art de guarir; no es pot estimar allò que no es coneix. El coneixement de l'home és, per als hipocràtics, el fonament del saber. El seu objectiu principal és *salvar* el malalt, i a través d'ell, la humanitat. Aquest plantejament li dona una consciència de dignitat professional, social i moral d'ell mateix i d'aquell a qui adreça el seu art. És notable la dimensió eticomoral del pensament hipocràtic: afavorir o no perjudicar, juntament amb la consciència de dignitat professional, en són alguns dels trets essen-

¹⁸ HIPÒCRATES, "Sobre la dieta en las enfermedades agudas", citat per P. LAÍN, *La curación por la palabra en la antigüedad clásica*, ed. Anthropos, Barcelona 1987, p. 175. El tractat hipocràtic "Sobre los aires, aguas y lugares" assenyala la influència del medi ambient en les causes de la malaltia, en la diferència en els costums i en el caràcter.

¹⁹ IBÍDEM, pp. 162-196.

cials; en aquest sentit l'exemple més conegut és el famós *Jurament*. Terme important: *physis*, *tékne*.

Plató (s. IV a.C.)

Les referències de Plató al món de la salut i la malaltia són nombroses al llarg de la seva obra, i la seva importància no és pas secundària: els *Diàlegs*, *La República*, el *Fedó*, les *Lleis*, etc.²⁰ De la relació entre cos i ànima neix per a Plató la relació entre medicina i ètica: el cos s'ennobleix quan viu en sintonia amb l'ànima, amb el seu contingut espiritual, deixant-se orientar i corregir per aquesta. El cos és un bé estimable, després dels déus i de l'ànima. El cos i la seva salut és un valor en relació amb el bé moral que l'acompanya.

Plató dona un nou sentit al concepte hipocràtic de salut: la salut és més que la igualtat de les qualitats d'Alcmèon; la salut demana que l'esperit tingui un ordenat sistema de conviccions i virtuts intel·lectuals: un conjunt de creences, sabers, desitjos i virtuts bellament i ordenadament combinats entre si. La salut demana equilibri i domini d'un mateix (*sôphrosyne*), de tot allò que constitueix l'ànima de l'home: creences, virtuts, sabers, sentiments, impulsos..., i és l'ànima qui regeix i produeix aquesta virtut. Una ànima sana procura salut al cos, i és en aquest punt que hom considera Plató com el precursor de l'anomenada medicina psicosomàtica²¹.

Dieta i gimnàstica austera i senzilla, sense abusos, dona salut al cos. Però en la seva *ciutat ideal* Plató proposa un model de salut per a nosaltres inadmissible: els tolits i els inútils no hi tenen cabuda. Però fer d'aquest punt un tot, fóra, com a mínim, un error. No podem oblidar que per a l'autor la justícia és la salut de l'ànima, i la injustícia la seva malaltia, segons la mentalitat de l'època. La salut de l'ànima és condició necessària per a la salut del cos.

La salut no és indiferent a la relació de l'home amb la divinitat: la paraula adreçada als déus demanant salut és pregària, i actua per allò que ella és (per la seva natura), per allò que és el pacient, i per allò que són els déus²². La paraula en si mateixa no

²⁰ Sobre la salut en l'obra de Plató, vegeu D. HEYD, "The medicalization of health. Plato's warning" dins *Revue Internationale de Philosophie* 3(1995) 375-393. Per a Plató, el procés de recuperació de la salut és una tasca comuna entre el guaridor i el pacient d'acord amb els principis de la moral social.

²¹ Vegeu, per exemple, PLATÓ, *La República*.

²² Vegeu la pregària de Sòcrates a Pan (*Fedre*).

és màgica: no serveix qualsevol paraula per a qualsevol pacient. Plató, forjador de la psicoteràpia verbal, demana al pacient una profunda confiança en el metge; aquest fa un ús tècnic de la paraula com a eina guaridora, que purifica l'ànima i és capaç de generar la *sōphrosyne* necessària per gaudir de salut. Escoltem el mateix Plató ja al final de la seva vida: "El metge lliure (aquell que no tracta esclaus) comunica les seves impressions al malalt i als seus amics, i mentre s'informa sobre el pacient, alhora, en la mesura que pot, l'instrueix, no li prescriu res sense haver-lo convençut abans, i així, amb l'ajut de la persuasió, el calma i el disposa constantment a fi de procurar conduir-lo a poc a poc vers la salut"²³. El text indica un ampli consens al voltant del malalt, i un consentir aquest en el tractament. La instrucció i més tard la persuasió, són eines que s'utilitzen amb una finalitat: situar el malalt en un clima favorable a la salut.

Terme important: *sōphrosyne*.

Aristòtil (s. IV a.C.)

Fill de metge, la fecunditat científica de la filosofia aristotèlica es declara en provocar la necessitat d'una formació filosòfica, junt amb una definida actitud ètica i pedagògica, en aquell que exerceixi la medicina pràctica. Aristòtil va fer del Liceu un centre ampli d'estudis, no solament filosòfics sinó també mèdics i d'altres ciències afins (biologia, zoologia, anatomia...), impartits de manera corporativista²⁴.

Cos i ànima no són dues entitats que requereixen un discurs distint, sinó que són dos aspectes d'un mateix ésser. Per a Aristòtil la salut és l'equilibri i la bona mescla (*eukrasia*), la bona disposició de qualitats, elements o humors que esdevé fecunda; pensament molt proper a aquell d'Alcmèon ja esmentat. La salut no és quelcom que concerneix solament l'àmbit orgànic, o bé l'àmbit corporal; la manca d'equilibri també és causa de les anomenades malalties de l'esperit, com per exemple la demència. Si per a Plató el cervell és el lloc de l'ànima, per a Aristòtil aquesta resideix en el cor, així com la saviesa i la intel·ligència. Per a Aristòtil, la paraula és eficaç segons el prestigi de qui la pronuncia i el coneixement que

²³ PLATÓ, *Lleis*.

²⁴ No en va els noms més eminents de la medicina grega es formen al Liceu aristotèlic, com per exemple Diocles de Carist anomenat el segon Hipòcrates, molt interessat pels problemes filosòfics i lògics relatius a les qüestions que afecten la salut.

aquest té de les necessitats de l'oient. Es tracta de l'art de parlar i de l'art d'escoltar. A qui exerceix la medicina, li cal també una formació filosòfica, i una definida actitud ètica i pedagògica. A vegades cal anar més enllà, cal fer ús de la coacció: dels fàrmacs, o bé de la cirurgia. Aristòtil segueix Plató a la seva manera.

A Aristòtil, com a Plató, la salut no és patrimoni exclusiu de la medicina, va més enllà. El tema de la salut serveix i és motiu de reflexió en altres ciències com la lògica, la metafísica, o bé l'ètica: "La medicina és un art congènere de la moral i comare d'aquesta... Rara vegada, o mai, la relació entre filosofia i medicina ha tingut un paper tan destacat como en aquest episodi aristotèlic"²⁵.

Si la pràctica de la medicina és un art, la salut és la seva obra; així doncs, té com a conseqüència *una manera de fer* en la qual té molt a veure la disposició i les qualitats de la persona. Salut i ètica són dos aspectes d'una mateixa realitat que s'expressa a través de dos conceptes.

Terme important: *equilibri i eukrasía, kátharsis*.

Estoics (s. IV-III a.C.)

L'estoic és aquell que descobreix la força interna humana capaç de fer front a les reaccions primàries de l'home. La malaltia, el sofriment, el dolor..., permeten descobrir la dimensió interna, allò que és dins la corporeïtat i que és capaç de fer-li superar la solitud i la desesperança; l'ésser humà és un ésser escindit en ànima i cos. Per a l'estoic, la salut i la malaltia que realment importen són les de l'ànima, ja que l'ànima és un bé superior al cos amb responsabilitats sobre les seves accions. La salut del cos té una importància relativa: el dolor és la prova de la virtut i la mort és quelcom natural, i com a tal s'ha d'entendre; si el dolor esdevé insuportable o la malaltia no pot ser guarida, la mort (el suïcidi) és una decisió lliure²⁶. La qüestió és: per què es vol la salut del cos si manca la salut de l'ànima? Els conflictes, les passions, els vicis... lleven la salut de l'ànima, aquesta pot emmalaltir psíquicament i èticament.

²⁵ P. LAÍN ENTRALGO, o.c., p.130.

²⁶ Per al cristianisme l'esdeveniment-realitat de la malaltia és una situació que demana guarició, millora, alleujament...; en el límit que això no és possible, s'assumeix com una participació en el dolor d'una condició humana que sofreix a causa de la injustícia (de la manca del Bé), o bé s'assumeix per causa de la justícia (del Bé). Jesús crucificat és el referent d'aquest sofriment que confia la seva "salut" a Déu-Pare. El creient se sap responsable del Bé que hi ha i del Bé que manca. És el tema de la salut com a malestar. Vegeu *Ars Brevis*, 1(1995)13-31, "L'Antropologia de la salut. Apunts per a un discurs sobre el concepte cristià de salut", pp. 13-31.

Si quan hom emmalalteix es demana un metge, quan ho fa l'ànima caldrà fer cas del filòsof. No es menysprea la salut del cos, sinó que es jerarquitzava. Així es va desgranant el pensament estoic sobre la salut, la malaltia i la seva relació amb el cos i amb l'ànima: la *simpatia* (*sympátheia*) entre les parts, amb l'univers.

El seu interès rau a descobrir un punt de referència per a la conducta humana: trobar la millor manera de viure en aquest món. Aquesta actitud no deslliura l'estoic d'uns deures amb la societat, que el condueix a una consciència d'home cívic actiu: fer quelcom útil i eficaç per amor a la humanitat, sense distincions de classes socials. Paradoxalment, aquesta solidaritat social té com a contrast la insolidaritat vers el dolor i el sofriment de l'altre: si menysprea el propi dolor, com pot compadir el de l'altre? La *patientia* esdevé una necessitat; i l'*apatia* esdevé una característica fins i tot inhumana, ja que la misericòrdia és tinguda com a pròpia de "l'home neci i superficial". Avui, com a resposta a aquesta freda distància, diem que l'actitud del professional de la salut vers el pacient és de *simpatia* i humanitat: implicació professional en allò que afecta el pacient i recerca del seu bé. I això com a deure moral.

Termes importants: *simpatia*.

Galè (s. II d.C.)

Neix el 130 d.C. a Pèrgam, ciutat hel·lenística i important centre cultural i religiós amb un conegut temple dedicat a Esculapi, déu de la medicina, de qui Galè era devot. Malgrat la seva llarga estada a Roma, va ser un grec que va viure d'esquena al món llatí que l'envoltava.

Deixeble de diferents escoles filosòfiques: l'estoica, la platònica, la peripatètica i l'epicúria, va ser un home de posició econòmica confortable amb una actitud personal de respecte a la dignitat humana del servent, l'esclau i el pobre. Els trets fonamentals del seu pensament són molt propers a l'escola hipocràtica, enriquit amb les aportacions posteriors: combinar la pràctica amb la recerca d'una explicació lògica²⁷.

Per a Galè la malaltia és un estat del cos, puix fora del cos

²⁷ És l'Islamisme qui transmet a Occident el més important del pensament grec. Traductors àrabs (a partir del s. IX) posen a l'abast del món occidental les obres i comentaris d'Hipòcrates, Plató, Aristòtil, Galè i altres. L'àrab, el siríac i, posteriorment, el llatí són les llengües emprades. Per ex., Ibn Sina (Avicenna), que va exercir una gran influència en la medicina occidental, segueix molt de prop Galè.

no hi pot haver malaltia com a tal. La malaltia, però, és quelcom real independent de la subjectivitat del pacient: és una alteració de la *physis* (natura) deguda, o bé a la mateixa natura i per tant no guarible, o bé es presenta al llarg de la vida del pacient per atzar i és guarible. Per a aquest autor no n'hi ha prou amb conèixer la localització de la malaltia, cal buscar i conèixer la seva causa. La seva preocupació per l'origen diví de la malaltia fa que es preguntin si hi ha quelcom de diví, en aquesta; si els déus en poden ser, o no, la causa, i refusa de manera contundent aquesta idea: la malaltia és sempre una afecció passiva-activa (un *páthos*) d'unes funcions vitals que poden constituir-se en una manera de viure alterada, de forma ocasional, o bé de forma crònica. L'essència de la malaltia se'ns manifesta a través dels símptomes (signes).

"El cos humà", diu Galè, "gaudeix d'una salut excel·lent quan la virtut i l'abundància dels humors posseeix la mesura adient i, sobretot, si estan ben mesclats. Hi ha malaltia quan algun d'aquests humors abunda més en el cos o bé no està ben mesclat amb els altres"²⁸. En la cultura grega clàssica el cos té una dignitat sacral. Per a Galè el cos humà és l'epifania de la seva *physis*, i per tant, l'epifania de la *physis* universal, seguint la visió hel·lènica de l'home com a microcosmos. El cos humà està ordenat de manera racional: les mans el fan artesà, i les cames i els peus li faciliten el fet d'estar dempeus i, amb això, la contemplació de l'univers. El cos és la raó i el fonament de la vida política i social, les seves qualitats el fan constitutivament un ésser moral²⁹.

Important a Galè és la significació del terme *simpatia* en relació amb la malaltia; indica l'afecció de quelcom a través de l'afecció d'un altre, és la força que determina les afinitats. Galè fa de l'experiència clínica del raonament lògic (l'explicació de la realitat) un instrument de diagnòstic. Per a ell l'exercici de l'art de guarir és l'harmonia entre el saber científic i el filosòfic, amb els quals és capaç de diagnosticar malalties no detectables pels sentits. Però hi ha més: no solament es tracta de diagnosticar la malaltia, també cal considerar la capacitat de la natura del malalt per superar-la, ja que la natura és guaridora per si mateixa, malgrat que, a vegades, la malaltia esdevé de tal gravetat que cal l'auxili extra. Es tracta de

²⁸ Vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "Galeno", dins P. LAÍN ENTRALGO, *o.c.*, vol. II, p. 252.

²⁹ Cf. P. LAÍN ENTRALGO, *Antropología médica para clínicos*, ed. Salvat, Barcelona 1984, pp. 112-114. Un comentari sobre l'obra de P. Laín, el podeu trobar a N.R. ORRINGER, *La aventura de curar. La antropología médica de Pedro Laín Entralgo*, Círculo de Lectores, Barcelona 1997.

saber regular la vida del pacient amb tractaments fonamentats en la dietètica abans que en la farmàcia i la cirurgia. També al·ludeix a la necessitat de considerar les circumstàncies individuals del malalt (edat, caràcter, costums...). Un home sa és aquell que és lliure amb un cos sa; consegüentment la dependència, junt amb un cos malalt, és la pitjor vida que hom pot tenir. Ja es veu que per a Galè la salut és un privilegi de les classes socialment altes; l'esclau i el servent no poden gaudir de salut en el sentit ple del terme.

L'atenció se centra en la persona del malalt com a protagonista del curs de la malaltia. Cal mirar i saber veure què hi ha, i què es pot fer amb allò que hi ha. Aquest saber, cal transmetre'l. En definitiva, la salut és un saber pràctic que sap veure en els límits les seves possibilitats?

Terme important: *mesura, simpatia, harmonia*.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Això dit més amunt té com a pretensió ordenar una sèrie de notes sobre la salut a la Grècia clàssica. Són unes notes incompletes i un ordenar, a vegades, desordenat. Ens semblava fora de lloc seguir preocupant-nos per la salut i no tenir present el fons cultural grec. La història de Grècia és el relat de l'home que esdevé autònom (conscient), solidari (la *pólis*) i transcendent: el *lógos* és la racionalització de la realitat i la possibilitat humana de comprendre el món de la divinitat. Certament, aquest no és l'únic relat de la història de la humanitat, puix altres cultures i expressions religioses escriuen, també elles, aquesta història.

Ens interessa posar en relleu la novetat que suposa el pensament grec en relació amb el món de la salut i l'actitud que se'n desprèn:

- La salut no depèn de les "creences" sinó del "saber"; la preocupació per la salut gira al voltant d'allò *que es fa i per què es fa*. És la pregunta pel *què* de les coses, per la seva *physis* (natura).
- Hi ha una consciència del valor de la individualitat i de la seva inserció en la ciutat, en la societat. Però també hi ha una consciència del límit humà (la mort) i de l'aplicació de la tècnica de guarir.
- Alhora, hi ha una consciència de la dimensió social de la salut: l'home i la seva relació amb l'univers, la natura, la ciutat... La terminologia que s'empra en relació amb la salut i la malaltia inclou una accepció política i de servei.
- Hi ha una continuïtat entre la política (el govern de la ciu-

tat) i la manera d'entendre el cos, la salut, la malaltia i l'art de guarir; qui l'exerceix té un prestigi moral i social. L'ideal de la salut és l'ideal del govern: mesura, harmonia, saber fer...

- El grec confia en el seu guaridor, en aquell que pot alleujar el seu dolor, la seva malaltia, ja que aquest sap, coneix, la malaltia, el seu remei i a ell mateix (el malalt). El guaridor no és algú posseïdor de poders i de pràctiques màgiques, com a l'època arcaica ho eren el xaman, el bruixot, el sacerdot..., sinó algú que té un "saber" teòric i pràctic sobre allò que concerneix la salut i la malaltia. Però també sap que la malaltia pot dominar el malalt, i llavors l'art no és capaç de res³⁰.

- Junt amb la consciència d'una manera de ser de la condició humana, que es mou entre la possibilitat –mai del tot exhaurida– i el límit, hi ha també, progressivament, una preocupació pel destinatari de l'acció guaridora, és a dir, el pacient.

- Hi ha una jerarquització de la salut. La salut de l'ànima preval sobre la salut del cos.

"Tenir salut és el primer i millor per a l'home mortal", dirà Simònides. En el seu poema a Escopes, a la idea tradicional de l'*home bo* (*agathós ánēr*), Simònides proposa la de l'*home sa* (*hygiés ánēr*): aquell que no fa el mal voluntàriament i està vinculat a la *pólis*³¹. Simònides és un poeta innovador, fa de l'art una tècnica, un ofici; l'home no està dominat pel destí, és lliure. L'autonomia, la convivència, el *páthos* (el sentiment, el dolor, el sofriment...), la consciència ètica, són les qualitats de l'*home sa*? Cal tenir present que en grec *bo* i *dolent* no al·ludeixen purament a bondat o dolenteria moral; tant un concepte com l'altre són més a prop de l'èxit o fracàs derivats de l'energia o manca d'energia física o moral de l'home³². És impossible deslligar el discurs de la salut del discurs de la individualitat i sociabilitat humana. Algú hi afegirà que "sense salut, ningú no és feliç".

³⁰ HIPÒCRATES, *De arte*.

³¹ J. ALSINA, *Literatura griega. Contenido, problemas y métodos*, ed. Ariel, Barcelona 1967, pp. 344-345.

³² Sobre l'*home bo* de Simònides, vegeu PLATÓ, *Protàgores*, i sobre el concepte grec d'*home bo*, vegeu el comentari de J. CREXELLS en la seva edició de *Protàgores*. L'*home bo* esdevé l'ideal ètic d'alguns autors hel·lenístics (Epictet, Plutarc). També és l'ideal ètic d'un tipus de literatura jueva de l'època i del cristianisme primitiu (Climent d'Alexandria), en la línia de la literatura sapiencial jueva; per a aquesta, l'*home bo* és aquell que tem i estima el Senyor, compleix els manaments i estima el seu proïsme.